

félelem I.

Egy éve már úgy érzed, hogy bármelyik nap, bármelyik pillanatban az utcán, a moziban, otthon és bárhol eltűnhetsz, egyszerűen elvisznek, lelőnek, elveszel, s nem leszel többé, senki sem tudja majd, hová lettél, mi történt veled, senki sem keresi, merre, miért, mennyi időre tűntél el, s ki követte el mindezt, mintha valakinek vagy valamilyen szervezetnek a kezében lennél, s egyszerűen ennek a rokonszenvétől, hangulatától függne az életed, borzasztó ez az érzés, elviselhetetlenül kínos, s mégis, egy éve már, hogy magadban hordod, hogy nem tudsz szabadulni tőle, cipelned kell, anélkül, hogy sejtened is, meddig; mintha legalábbis olyan nagy bünt követéssel volna el, amelyért az érvényben levő írott és íratlan törvények alapján is halálbüntetés jár, s csak idő kérdése, mikor szólod el magad, mikor tudódik ki rólad, hogy bűnös vagy.

Most már vége. Tarthatatlan állapot. Előbb-utóbb úgymint kigyógyod. S különben is, holnap biztosan kinyírnak. Holnap reggel. Most este tíz óra van. Jönnie kellene a barátodnak. Tízre ígérte. Jó lenne elindulni, hogy időben odaérrj, hogy utána még aludhass is egy keveset.

Egy éve, hogy érzed ezt, pedig már hónapokkal ezelőtt elküldte az ezredes a revolvergolyót, nyilván, hogy tudtadra adja, nem kell félned, most már megkegyelmezett; nem tudod már,

hová lett a golyó, de még mindig félsz, azaz nem is kellene félned, hiszen biztosan tudod, hogy el fogsz tűnni, hogy hiába minden, semmi értelme az egésznek, ennek az állandó és kínos vergődésnek; nem éri meg, hogy itt vonszold magad, menekülsz városból városba, pedig tudhatnád, megszökni nem lehet, ez mindenütt jelen van, elkísér Rómába, Pestre, Belgrádba és Splitbe is, azaz inkább benned van már eleve, s akárhová utazol, mindenhová viszed magaddal.

Sartre-t és Camus-t szeretted nagyon négy-öt évvel ezelőtt, ők is segítettek megérteni, hogy az egész életnek semmi értelme nincs. Küzd, szenved, nélkülöz az ember valamiért, s aztán a végén felfordul. Nincs tovább. Közben minduntalan lenézték, megalázták, becsapták, mind elviselte, mert remélt valamit, s ehelyett a végén meghal.

Sokszor kérdezted magadban, hogy lehet így, ilyen tudattal, érzéssel élni, nem pöz-e ez csupán, álarc, tetszelgés. Nem lehet az, mert senki sem tudta eddig megcáfolni ennek az életérzésnek az igazságát, senki sem tud meggyőzni arról, hogy nem így van, ahogy gondolod, nem találtál még elfogadható érvet, valami olyat, amiből látnád, hogy érdemes élni. De úgy látszik, ebbe azért mégsem tudsz belenyugodni te sem; mindig várja, várnia kell az embernek, hogy megtalálja majd azt az érvet, az értelmet. Nem hiszed, hogy megtalálja.

Hogy jutottál ide, nem fogyatékos-e mégis ez az érzés, az emberek többsége csak másként gondolkodik? Segíthet még rajtad valaki? Ha nem hiszel is benne, ha semmiben sem hiszel már, ezt most még meg kell próbálnod. Reggel kipakolsz. Ez lesz a legjobb, az egyetlen lehetőség. Az ember hord magában egy igazságot, nagyon nehéz igazságot, azt kellene megfogni, kimondani; majdnem azt mondtad, ha sikerülne, életcélnak az már önmagában is elég lenne. De most a holnap

reggelről van szó. Ha elmondanád a teljes igazságot, talán megmenekülhetnél örökre. Ám a barátod csak nem jön, egyedül ülsz a sötét bárterem egyik sarkában, a fehér abroszon térképet rajzolt a kiloccsant alkohol, savanyú a szád a bortól, a zenekar magyarnótákat játszik, egyik tagja néha énekel is. Itt beszéltétek meg a találkát, már a fekete sem esik jól, csak a holnapi napra gondolsz, idegesen forgatod a tekinteted, minduntalan a nyíló ajtóra nézel, de hiába, a barátod cserbenhagyott, biztos valamelyik régebbi kurvájánál ragadt le. Pedig menni kellene már. Holnap kiállsz elébük, meghallgatod őket, aztán szót kérsz, s elmondasz mindent. A jelenlevőkre és a távolmaradottakra való tekintet nélkül a teljes igazságot. A bárpulthoz mégy, fizetsz.

Az utcán hideg, novemberi, ködös éjszaka, nyirkos a levegő, végignézel a földszintes házsorokon, egyetlen ablak világít, kihalt a kisváros, csak a bárból szűrődik ki a szellőztetőnyíláson a tömény füsttel a muzsikaszó.

Főutca, országút, ha előbb kijössz, talán akad, aki fölvesz, a kávéház előtt három kocsi áll, de az autóstopos ilyentáiban már nemigen reménykedhet. Megindulsz jobbra, az országúton észak felé, a templomnál visszafordulsz. Fázik a füled, az orrod is. Cipőd átázik. Nyakad felhajtott gallérodba húzod, kezed mélyen a zsebedbe süllyeszted. Ismerős ez az utca, minden ház, minden fa, minden villanykaró. Az emlékek sem tudnak fölmelegíteni. A tavasziak sem.

Negyvenegy? Negyvennégy? Két évszám, két fordulat. Barbárság, erőszak, vér, napfényben csillogó repülőgépek, légi-riadó, szirénazúgás. Az apád katona, akkor is, 41 tavaszán, s előbb is sokszor a régi Jugóban, azt mesélték, hogy a gazdagok helyett sokszor másokat hívtak be rezervába. Kilencéves vagy, anyáddal és hároméves húgoddal egy házban. Talán há-

rom évvel azelőtt halt meg félszemű nagyapád, apád apja, aki egy házban lakott veletek. A szomszédban anyád szülei élnek, februárban mindig nagy névnapot rendeznek, feldíszítenek egy kis fenyőt, néhány szivart is akasztanak rá. Rendszerint disznótoros vacsora, aztán a felnőttek a petróleumlámpa mellett nyolcvanegyeznek. Karakán ember volt a nagytata. Azt mondták, nagy hit van benne. Szeretett iszogatni. Élnek bened azok a névnap estiék. Egyszer közvetlenül a háború előtti években betoppant az apád, otthon keresett benneteket, de mert nem talált senkit, a szomszédban kopogott. Katonaruhában jött, szuronnal, neked játékpuskát hozott, húgodnak hajás babát. Boldog voltál akkor este?

Aztán eljött 1941 márciusa, nem értettél semmit, csak azt láttad, hogy valami rendkívüli történik, az utcán szokatlanul sok az ember, mintha ünnep lenne.

A Gyepszéken laktok, valamikor ez volt a város legszélső utcája, de 19 után a temető és a szélső házsor közötti szérűre néhány újabb házsort építettek, szerbiai telepesek jöttek ide lakni, pár ezer ember, dobrovoljacoknak nevezték őket, s negyvenegyig sokan megtanultak közülük magyarul. Tavasz, jártok az iskolába, az elsőben egy nagyon szelíd, magas asszony a tanító néni, nem féltetek tőle, a másodikban már szigorúbb a tanítónő — megállsz, a sűrűsödő ködben akkoriban épült túlololdali házának körvonalait bontogatod tekintetteddel —, de valahogy mégis kedvesebb. Nem emlékszel, az iskolában hogy történt a fordulat, a tanítónő a régi maradt, azt sem tudod, volt-e szünet azokban a napokban. Szégyenlős, félnék gyerek voltál. Az iskola ott állt az utcátok sarkán, ahogy kijössz a kapun, bal kéz felől a harmadik ház, anyád is odajárt elemibe, és sokszor mondogatta, milyen jó lesz majd neked is, a szünetben hazajárhatsz uzsonnázni, s ha elfelejtesz magaddal

vinni valamit, könnyen hazaugrasz érte. Ez jó is volt. Az iskola-szolga — mint szomszédok, tőletek hordták a tejet — jóban volt a szüleiddel, s veled külön jól bánt, ez sokszor nem tet-szett neked; az óraközi szünetek végén sorba állított benne-tek az udvaron, úgy vonultatok kettesével az osztályba, persze a gyerekek szaladgáltak, piszkálódtak, nem akartak sorba állni, s téged, mert fegyelmezett és szófogadó voltál, sokszor példaként emlegetett, ezt szégyellted a többiek előtt.

A szalmakazalra emlékszel még, a lányokkal mindig oda bújtatok, de a hittanórák megkezdése után már egyre ritkáb-ban. Április hatodika? Éjszaka. Nem mertek otthon maradni. Az anyádék hallgatták a rádiót, és megállapodtak, hogy jobb lesz, ha éjszakára átmentek az öregapádék után következő sa-rokházba. Ott volt pince is, vasgerendákkal, egy nyugdíjas vasutas háza, ezek is tőletek hordták a tejet, meg néhány lakó is. Az utcában egyedül ezen a házban voltak nagy ikerablakok, s ez nem volt fehérre meszelve.

Hajnalban fölriadtok. Te a konyhában egy összecukható ágyat kapsz, előtte való napokban a felnőttek beszédeiből már hallottál a bombázásról, légitámadásról. Hajnalban rettentő robbanás rázta meg a levegőt, mintha a háztető is lerepült volna, mindannyian az udvarra siettetek, találgattátok, mi le-hetett az. Lakott a házban egy tisztviselő is, ez volt az egyetlen iskolázott ember az utcában — kicsit fel is rótták neki egymás között a parasztok, hogy részt vesz a szerb államigazgatásban, de azzal védekezett, inkább az anyja, egy magas, nagyon kö-vér, mindig hosszú ruhában járó, beszéd közben mélyeket sóhajtó asszony, hogy a jobb kezén hiányzik három ujjja, kénytelen vállalni a tisztviselői munkát —, ő hivatalból már előbb tudta, hogy mi készül, s így a virágoskertben álló fel-nőttek csakhamar kisütötték, hogy a hidat robbantották fel.

Reggel repülőgépek a város felett. Úgy hallatszott, azt rebesgették, hogy bombázzák is a várost, de aztán kisült, hogy csak az állomás környékét gépfegyverezték. A nyugdíjas sarokházában lakott szüleivel egy idősebb kamasz, vicсорítva leste az árnyékból a repülőket, aztán ügyetlenül darabos mozdulatokkal megpróbálta lerajzolni, milyen jeleket, kereszteteket lát a német gépek szárnyán, sokszori próbálkozás után lerajzolta a horogkeresztet is.

Másnap vagy harmadnap, vasárnap volt, bevonultak a magyarok. Kitört a háború. Az apád valahol a hármas határon, lenn Macedóniában. Semmit sem tudtok róla.

Jönnek a magyarok. Nem emlékszel az anyád, nagyanád, nagyapád arcára sem. Örültek-e azokban a napokban? Az emberek azt mondogatták: „Amennyit föl a kerék, annyit le is.” Kinn ácsorogtál az utcán, jöttek a cimborák, s elmentél velük a nagyutcára, várni a honvédeket. Talán azt remélték, hogy a régi Jugó nemzeti elnyomása után most... Minden homályosan dereng, azt sem tudod, gyalog jöttek-e, motoron, harckocsikon vagy lóháton. Ugyanakkor sokkal jobban emlékszel arra, noha nem láttad, csak hallottál róla, mint feküdtek kinn apádék a pusztán az ágyúk mellett, várva a németeket meg a parancsot a lövésre. Lőttek is vagy ötvenet. A hegytetőről a kapitány, egy kiabálós, ideges ember, mindig csak azt jelentette, hogy jó volt, telibe talált, aztán csak azt látták, hogy hirtelen felpattan a lovára és elvágtat, többé sose látták. A németek két-három motorkerékpáron kirobogtak elébük a hegy mögül, fölporzott mögöttük az út, eldobták a motort, leadtak az ágyúk felé néhány sorozatot, aztán föl pattantak megint a motorra, s vissza a hegy mögé. A repülők köröztek, gépfegyvereztek, felrobbant a lőszerraktár, szilánkok vágták agyon a lovakat, egy-két lövés, és vége az ütközetnek. Talán

kétszer mentél ki a nagyutcára, másodszor azonban állítólag a padlásokról a bevonuló katonák közé lőttek — itt állatok valahol, ahol nemrég az új benzinkút épült, akkor egy borbélyműhely volt, most nagy tartálykocsi farolt a föld alatti medence egyik nyílásához, a motor mélyen zúg —, azok viszonzták a tüzet, s a puskaropogásra szétszéledt a nép, ti is, hazaszaladtatok, az anyád a húgoddal a kuckóba bújva idegeskedett, hogy hol vagy, mi történt veled, rád parancsol, hogy odabújj te is. Többé nem engedték, hogy kimenj a honvédeket nézni. Néhány napra rá már az utcákba is bevonultak a katonák, házaknál helyezték el őket.

Szörnyű napok. Kilencéves vagy s kíváncsi. Kimennél az utcára.

— Ne menj ki! — szólnak utánad. S ha csak kinyitod a kaput, a csikorgásra:

— Csukd be a kaput. Már megint . . . — s ráfordítják a zárat.

Csak néha láthatod, hogy a telepeseket kiterelik a kocsiútra, ott ahol a csorda szokott járni, most őket sorakoztatják. Napok, hetek múlnak el, undorító, szomorú jelenetek. Árverezik a kolonisták ott maradt holmiját. A bíró fölemeli a kecskegidát:

— Ki ad többet érte?

Sértő tréfák, goromba nevetés.

Az anyámék már mesélik, suttognak:

— Hallotta, békés embereket is lőttek le az utcán?

— Az iskola padlásáról rálőttek a katonákra.

— A sarki boltos pincét ásott a kertben, onnan lövöldöz, arra ne menjenek.

— Az állomás mögött abba az ikerablakos házba gránátot dobtak. Csak két kis árva maradt életben.

— A szomszédból két öreget vittek el, a kenyér meg bennmaradt, bennégett a kemencében.

Itt kezdődött? Itt jelentkeztek a trauma első tünetei, vagy olyan megfázás volt ez, amely miatt majd csak az öregkorban jelentkezik a reuma? Az anyaországból jöttek a csendőrök, tisztviselők. Lenéztek benneteket. A gyerekeik is az iskolában. Emlékszel, egy tanyai nagynénéd — kocsmájuk volt — mi-csoda nagy örömmel adta le:

— Hallgatom a rádiót, tudjátok: a kormányzó úr kiadta a . . . , s rohanok ki, hogy mondjam: — Emberek! A kor . . .

Nemsokára ezt hallod róluk:

— Ejtőernyősök!

— Nem szeret ez egy sem dolgozni! Csak azért jöttek, hogy megszedjék magukat.

Egymást érték a szomorúan nevetséges történetek. Egy tiszt úrba mint legénybe beleszeret valamelyik gazda lánya, hónapokig megy az udvarlás, a tisztnek nem kell hadikosztot ennie, eltartják a lányos háznál, nagy a boldogság, aztán az eljegyzés előtti napon megjelenik a tiszt úr felesége. Az anyaországból.

Még abban az évben, ősszel, akasztás a kaszárnyaudvaron. Zsidók? Kommunisták? A rögtönítélő bíróság döntése: hat kötél általi halál. Több életfogytiglani. Egy asszony is van a halálraítéltek között. Ténferegsz a felnőttek társaságában, hallgatsz, miről tárgyalnak. Sajnálják az asszonyt.

— Azt mondták neki, csak egy szóval tagadja meg, hogy kommunista, s megkegyelmeznek neki.

— És nem? — sajnálkozás, csodálkozás is a hangban.

— Nem az!

— Hát de ugyan már, de mért nem mondta, hogy . . .

Elsötétítés. Gyakori légiriadó. Zsír helyett margarin. Há-

ború. Tábori mise. A hittantanár pofozkodik. Jaj annak, akinek nincs Szent vagy uram imakönyve. Minden vasárnap reggel sorban mentek a gimnáziumból a misére. Az állomáson búcsúztatások, indulnak a frontra a katonák. Az egész szertartást a rakodón tartották, ott, ahol a dinnyét szokták átadni, s ahonnan aztán a vagonba rakják; itt a mázsa is, ahol a hízókat és a vágómarhát lemérik, mielőtt a vagonba terelik. Egy fekete képű parasztyerek, zsellér, a feleségétől búcsúzik, szidja a gazdát, közben a főtiszt a frontra induló katonák magasztos feladatáról beszél ünnepélyes hangon. A fekete katona olyanokat mond, hogy ő odamondogatta a gazdának, hogy neki ugyan nincs mit védenie, és hogy most csak a gazda vagyonáért kell vágóhídra vinnie az életét.

Talán ez az első találkozásod az osztályellentéttel.

Megmaradt benned a kép. A fiatalasszony sírt. Viszontlátta-e valaha is a férjét? Által mellettük, dobhártyádhoz verődtek szavaik, s föllázadt, mi lázadt föl, az igazságérzeted?

Összedőlt az iskolátok. A kopogi iskola.

Tél. Nagy hó. Összeroskadt a súlya alatt. Este morzsoltok a kemence mellett, s behallatszik a nagy morajlás. Már előző nap megrepedeztek a falak, rudakkal támasztották alá az ereszt, de nem segített, nagy volt a teher.

Ti gyerekek végtelenül örültök ennek, s doboljátok a ritmust:

Katekizmus, biblia,
Összedőlt za iskola!

A felnőttek másra gondolnak:

— Micsoda szerencse, hogy nem nappal dőlt össze, mikor benn ültek a gyerekek.

Az iskolaszolga meg ezt mondogatta az örvendező gyerekeknek:

— No, majd nem örültök ti, várjatok csak! Ha majd be kell járnotok a központiba.

Így is lett, de azért jó volt, milyen jó volt az a néhány napos szünet is.

Közben egy új tanító is jött az iskolába. Alacsony, csontbőr ember, állítólag a honvédekkel vonult be. A gyerekek nem szerették, ha felidegesítették, kiabált, és azzal hengegett, hogy:

— Nekem ezt a tenyerem — s a jobb kezét az osztály felé emelte — átlótték ugyan a határon, de azért neked még leakasztok vele egy olyan nyaklevest, hogy . . .

A kolóniáról a telepeseket elvitték, és magyaroknak osztották ki a házakat. Az az elv, hogy csak több gyermekes családok kaphatnak, de protekcióval kaptak gyerektelenek is, a szemközti szomszédok is ilyen házaspár volt, tisztiszolga a városházán, nagyon jól és biztonságban érezték magukat, mert teleültették a kertet s az udvart gyümölcsfával. A bíróról, aki a házakat osztotta, magas, vörös ember, azt mesélték, hogy ez a szavajárása:

Egy család, nem család,
Két család, fél család,
Három család a magyar család.

Kellett a katona. Jöttek haza a sebesültek, rémtörténeteket meséltek a frontról. Lefagyott kezű s lábú emberek. Egy éjszaka alatt megöszültek, meghülyültek. Kilenchavi németországi hadifogság után az apád is hazajött. Falusi parasztgazdánál dolgozott, szépen berendezett, gépesített gazdaság volt. A Magyar Futár képriportokat közölt a honvédek hőstetteiről.

Az asszonyok kötötték, küldték a meleg holmit. Szervezkedtek a frontharcosok, egyenruhába bújtak az öregek. Az emberek kutatni kezdték nemesi eredetüket. Emlékszel egy összeütközésre, az apád a gangon fogadott egy összeíró bizottságot. Meg akarták agitálni, hogy lépjen be a Magyar Élet Pártjába, de az öreg nem akart kötélnek állni, hiába szavalták neki a Szózatot is, csak azt mondogatta: — Nem bánom, én sosem voltam tagja még a Mária-társulatnak sem . . .

Mesélték, hogy az anyaországiak haragszanak a városra, mert nem őrizte meg a hidat. A kivonuló szerb katonaság állítólag a városházát is fel akarta robbantani, alá is aknázták, de az utolsó pillanatban valaki elvágta a zsinórt. Ezt megjegyezted, de sokáig nem tudtad megérteni, milyen zsinórról van szó. Az, hogy gyújtózsínór, nem sokkal mondott többet. Veled egy osztályba járt egy dadogós gyerek, azt suttogták, hogy az apja robbantotta fel a hidat, kissé ki is közösítettetek ezért, de a negyedik osztály tanítója, idősebb ember, nagy hazafi, megvédte. Ő nem tehet róla, mondta, különben is, a katona azt tesz, amit megparancsolnak neki. Szigorú volt ez a tanító, őszülő hajú, szögletes arcú, rekedtes hangú ember, igazságosnak tartottátok, volt tekintélye s súlya a szavának. Igaz, az elemi negyedik osztálya után, bizonyítványosztáskor — jelen voltak a szülők is, minden diákjáról véleményt mondott, milyen fejű, szorgalmú a gyerek, megállja-e a helyét a gimnáziumban, vagy jobb lesz, ha inasnak megy —, egy cipésznek a fiát, aki igen gyöngé tanuló volt, nagyon megdicsérte, azt mondta az anyjának, nyugodtan adhatja gimnáziumba. Az egész osztály tudta, hogy a gyerek apja, a cipész, ingyen dolgozik a tanítónak.

Hideg szél fúj, ahogy kilépsz a fal mellől, s átvágsz az utca másik oldalára, arcodba vágja a hideg esőcseppeket. Mint

a kínos fejfájás éjjel, mikor nem hagy aludni, az idő minduntalan emlékeztet mostani, itteni reménytelen helyzetedre, nem engedi, hogy zavartalanul merengj, ábrándozz a múlt idő-kön. Sáros a kocsi rendszámtáblája, de három lépésről sikerül kibetűznöd a jelzését. Odamégy a sofőrhöz:

— Mikor indul vissza?

— Most ezt a tartályt kiürítjük. — Kedvetlen, hallgatagnak látszik.

— Elvinne? — próbálsz tudakozódni.

— Mi az, nincs pénze? — ezt is csak úgy mondja, a kocsi mellett állva, fel sem emeli fejét. Legszívesebben elfordulnál s itthagynád, de nem teheted, ki vagy neki szolgáltatva. Mit teszel, ha nem visz el? Ez most az egyetlen alkalom, hogy reggelre eljuss. Ha megalázónak érzed is a pénzre vonatkozó kérdést, kénytelen vagy finom maradni:

— Nem az, vonatom nincs több. Itt vagyok megfagyva, s már ott kellene lennem. — Könyörgő volt a hangod, szájalmas jelenséggént hatottál.

— Üljön be — mondta a sofőr megint csak monoton, unott hangon, mintha a társaságodtól akarna megszabadulni.

— Hát be is ülnék — mondtad, s hangod átverte az el nem titkolható öröm. — Bent mégis melegebb van.

Megpróbáltad kinyitni a kocsi magas ajtaját, de hiába rángattad a kilincset.

— Várjon — állított meg a hangja. Odalépett, s első rán-tására kinyílt az ajtó. Úgy érezted, meg kellene dicsérened az ügyességét, de annyira féltél, hogy elrontasz valamit a mégiscsak jó irányban fejlődő dolgokon, hogy nem mertél szólni. Fölléptél, és leültél a sofőr melletti ülésre.

Alig vártad, hogy elinduljatok. Vagy legjobb lenne kiszállni, itthagyni mindent? Érdemes egyáltalán elindulni? A sofőrt

kisegítő gyerek a csöveket rendezgeti, kiürült a tartály, pár perc és indulás. Menni kell. Másképp nem lehet. Beszáll a gyerek, a sofőr is, megindul a kocsi.

Az anyád délben kedvenc süteményed készítette. A konyhából behallatszott, ahogy a szomszédasszonnyal beszélt:

— Nem merem tisztán grízes lisztből csinálni.

— Nagyon porhanyós lesz.

— Nagyon grízes ez a lisztem.

— Megcsinálom sima lisztből.

Aztán hallatszott, ahogy fakanállal egy fazékban kikeverik a krémet.

Hangok, amelyek kísérek. Képek, filmkockák, amelyeket az emlékezet perget: a kisszoba ablakából nézel ki a téli udvarra. A szomszéd házának falához döntve cirokkévék hosszú sora. A gőzölgő, ammóniákszagú istállóban az apád söprűt köt. Cirokból citerát is lehetett csinálni. Bőjtben a köménymagos bodag. Mikor ettél, s kurcinát is utoljára? Vagy gölődinlevest. Herócét. Az ember a nevetet is elfelejti. Vagy mégsem? A nagymamádék udvarában a házatok alját javította a kőműves Bandi bácsi, többször dolgozott nálatok, teljesen ősz ember volt, ő mondogatta mindig: — Bújjon beléd a túrós rétes! — Aztán a nagymamához: — Elviszem én ezt a gyereket. Meny-nyiért adják nekem?

A nagymama a nagy diófa alól mindig ugyanazt válaszolta:

— Azt nem lehet. Nem adná oda a nagymama száz lánc laposi földért se!

Ez volt a fogalom. A laposi föld.

A nagymama írástudatlan volt. Tanyán nőtt fel. Mesélte, hogy kicsi korában a felnőttek nem tudták kire hagyni, s egyszerűen madzaggal odakötötték az ágy lábához. Mikor megnőtt, doboslány volt a cséplőgépen. Egyszer kigyúlt a gépjük,

már égett körül, s ő még mindig fönn sivalkodott, akkor az etető megfogta, s úgy dobta le a lángokból. Aztán sokszor fájt a szíve.

A gimnáziumban szüleid vagyoni helyzete meg a tanulmányi eredményed miatt tandíjkezdvézményt kapsz. Félsz, különösen a latintól meg a matematikától. Szerencsére elsőben nem azok a tanárok jöttek, akikkel ijesztgettek. Megvan valahol a padláson az elsős értesítő könyved, talán három évvel ezelőtt volt utoljára a kezdedben. Átnézted a névsort, alig egy-két fiú fejezte be veled együtt a gimnáziumot.

Háborús nemzedék?

Ijesztgettek benneteket a vörös rémmel. Otthon, a besötétített ablak mögött hallgattátok Londont és Moszkvát is. A hátsó kertben pincét ástok, védekezni kellett a légitámadások ellen. Esténként két-három kandli tejjel megindultál a másik utcába. Felétek lakott egy anyaországi csendőrcsalád, a fiú veled jár iskolába. A háború vége felé meséli, hogy ha bejönnek a ruszkik, szabad szerelem lesz — első gimibe jártok —, s ha valaki megkíván az utcán egy nőt, csak szól neki — az Árpád utca közepe táján déli napsütésben bandukoltok haza —, és egyszerűen lefeksznek ide az árokba.

Erősen zúg a nagy motor, a sofőr előrehajol, hogy jobban lásson, néha feléd fordul, ekkor veszed észre, milyen mongol képű ember. A kocsni gyorsan bemelegszik, leveted a télikabátod. A temető, aztán a villanytelep mellett mentek el. Itt volt nem messze a csendőrlaktanya is. Ezen az úton vonultak a menekülő bánáti svábokkal az utolsó hetekben a végtelen kocsisorok.

Tizenkét éves vagy. Jobban emlékszel az eseményekre.

Szédelegve bolyongsz az érthetetlen fogalmakkal teli világban. Az emberek, némán is, az arcok, tekintetek csak ezt kérdezik: mi lesz velünk? Világos volt már, hogy semmilyen titkos fegyver nem nyeri meg a németeknek a háborút. Közeledtek az oroszok. Találgatások. A romtemplom előtti teret, ahol a tábori misét szokták tartani, német katonák, tankok, harc-kocsik lepték el. Valamelyik pesti lapban megjelent a rendelet, hogy előbb véget ér a tanév, bezárják az iskolát. A felsősök vettek néhány újságot, olvasták az örömhírt, de az igazgató elszedette a lapokat.

Október nyolcadika. Szintén vasárnap. Gyönyörű napsütéses ősz. Tele a magtárak, górék, hordók. Néhány napja bizonytalanságban a város. Hallgatjátok, hogy közeledik napról napra

Bánátból az ágyúdörgés. Az a kérdés, vajon védik-e a várost, vagy harc nélkül átadják az oroszoknak?

Egymást cáfolják a hírek. Vasárnap reggel kinn álltok az utcán.

— Hogyne védenék, kérem, csak nem adjuk így át, szégyen lenne!

Látjátok, a nagyutcán le-föl szaladgálnak a katonákkal a teherkocsik.

— Szó sem lehet védekezésről. Minek veretnének össze a várost.

A másik utcából jönnek kocsit keresni a csendőrök. Pakolnának, menekülnek ők is. Azt mondják, elvonult a közigazgatás, a katonák is. Aztán megint:

— Végig a parton tankok vonultak fel. Minden kapualjban katona áll. Utcai harcokra is számítanak.

A fészker alól kihúzzátok a kocsit, te a hátsó löcsnél tolod, a fontosabb holmit felrakjátok. Biztosabb lesz mégis a tanyán, a rokonoknál. De ha mégsem lesznek harcok? Itthagyni a házat prédára? „Kellett ez nekünk” — mondogatják az emberek, aztán átveszik egymástól a szót: „Jobb lett volna, ha nem is jönnek” — a negyvenegyes fordulatra gondolva. „Olyan jól megvöltünk egymással.” A bosszútól félnek az ártatlanok is, a bosszú nem válogatja áldozatait. Vak. „A bűnösök különben is mindig elmenekülnek, nekik van mitől félniük, viszik az irhájukat, s aztán mások isszák meg a levét.”

A tanévet még megkezditek, de gyorsan bezárják az iskolát. Egy délután az Árpád utca sarkán szedted a nyulaknak a füvet, mikor látod, a számtantanár kofferral kezében siet az állomásra. Mogorva, magas ember, nem pofozkodik, de a slekni-teket nagyon szereti meghúzgálni. Talán ott először, mi ez?,

kaját örömet érzel, ahogy utána nézel, mert elmegy, mert menekülnie kell onnan, ahol te maradhatsz. Maradhatsz.

Maradtok. A holmi ott a kocsin a hátsó udvaron, de visszapakoljátok a lakásba. Azt is rebesgetik, hogy veszélyes kimenni a városból, a kukoricásokban partizánok tanyáznak. Talán két óra, kinn áll az egész utca a házak előtt. Várakoznak. Mint tavasszal, zöldell a fű a járda szélén. A közeli templomból az állomás felé megy a pap is, átszól a túlsó oldalról: „Nyissák ki az ablakokat, mert robbantják a villanytelepet.” A villanytelep meg a malom épségben marad. A katonát, akinek a zsinórt meg kellett volna gyújtania, állítólag holtrészegen találják meg a temetőárokban. Alig múlhat két óra, amikor meglátjátok a folyó felől jövő és a város másik széle felé tartó szovjet katonákat. Az emberekben megreked a szó. Talán a lélegzet is. Ezek azok? Mindenki odanéz, a ti utcátokat át-szelő utcán haladnak a központ felől kifelé. Gyalog jönnek. Kis csoportokban, kettesével, vállukon golyószóró, szelédnek látszanak, megnyugtató a látvány, mintha otthon lennének. Ez a háború? Sehol ellenállás, sebesült. Csak távolról hallatszanak lövések. A szomszéd ház előtt összejöttek azt mesélik, hogy egy csoport kiment a komphoz, s virágcsokorral várta őket, ott volt a sarki csonka kezű tisztviselő is. A kommunizmusról tárgyalnak. Mit mondott a moszkvai rádió, mit London, mit írtak a magyar lapok. A parasztok a kolhoztól, a közös konyhától, a vályútól rettegnek legjobban. Egy mondatra emlékszel tisztán, egy ellenvetésre, egy ott, a parasztok közt lakó munkásember ejtette ki, kissé tréfálkozva, de nagyon nagy szöveget ütött vele a fejébe: „A kommunizmusban mindenkinek lesz fürdőszobája.” Te addig még képen sem láttál fürdőszobát, fogalmad sem volt, milyen is az. De ezt most úgy képzelted el, s ott a többiek is, hogy amint az oroszok bevonulnak,

pontosabban, ahogy a fasisztákat elűzik, átveszik a hatalmat, kommunizmus lesz, s ezzel fürdőszoba is, minden házban.

A katonák beásták magukat a város körül, s ti este nyugodtan mentek aludni. Végtelenül kellemes az első benyomás. Semmi sem igaz abból, amit a vöröskatonákról a propaganda terjesztett. Oszladozik a bizonytalanság. A fojtott hangulatba beszűrődik a reménység levegője. Reggel mesélik, kinek a lakására törtek be az éjjel, kinek a feleségét erőszakolták meg, az emberre ráfogták a puskát, az asszonyt leteperték a földre, sáros bakancsokkal befeküdtek a tiszta ágyakba. Újabb és újabb részletek: elviszik az ágyneműt, az órát, a kocsiból kifogják a jobb lovat. A szomszédban az ágy alól kiszedték a cipőt, ha a hadifogoly-szállítmányból hiányzik egy-két ember, a polgárok közül belökik, aki kéznél van. Egy rokonod így vitték el Szibériába. Szántani, vetni kellene, de a parasztok nem merik kihajtani a lovat az utcára. Az apád a nagykapu bejáratnál is gondosan elsimítja a kocsikeréknyomokat, nehogy valami is elárulja, hogy ló van a háznál. Mondogatták is neki utána: talán a tiszta szobában tartotta a lovát. A kerítéseken falragaszok. Éljen a felszabadító Vörös Hadsereg! Háború. Katonák. „Tudjátok, mit csináltak a tieitek a Don-kanyarnál? A lábánál fogva emelték fel a csecsemőt, úgy hasították ketté.”

A városháza alatt pince. Megtelik a börtön. Háborús bűnösökkel. Egy tanyai nagybátyád is a börtönben ül. Te hordod neki az ebédet. Az anyád megfőz, bepakol egy kosárba, letakarja szalvétával, s te megindulsz vele befelé a Mária utcában. Nem éppen hencegni való dolog háborús bűnösnek hordani a börtönbe az ebédet. Néhány hónapig ült a rokonod, aztán kiengedték. A bíró azt mondta neki: „Hát maga ellen nincs semmi vád, csak hogy megfogta a katona kezében a fegyvert.”

Azért kísérték be, mert egy rokona negyvenegyben lelőtt egy telepest. Amikor azokat vitték, ez az egy kiugrott a csoportból, futni kezdett, többen is utánalóttek, s aztán mind-egyik azzal hengegett, hogy ő lőtte le, övé a dicsőség. Most keresték, de az utolsó pillanatban elmenekült, megérezte, hogy baj lesz. Annak idején bebizonyította talán, hogy ő lőtt a leg-pontosabban. Bűnössége vitán felül áll, érthető, hogy keresték, s az is, hogy mivel nem volt otthon, megnézték, hátha a rokonoknál rejtőzik. A nagybátyád beviszik, azzal gyanúsítják, hogy ő rejtegeti. A tanyáról a városi börtönbe kísérték. Az elmenekült gyilkos feleségét és tizenöt éves gyönyörű kislányát a kinti hatóságok idézték be és hallgatták ki néhányszor, utána mind a ketten felakasztották magukat. Hordod az ebédet a börtönbe, átadod a börtönőrnek, állsz a folyosón, várod, hogy az őr visszaadja a kosarat, aztán haza. Hol cigarettát, hol pár soros levelet rejtetek a kosárba. Egy nap aztán vissza-küldik az ebédet, senkitől sem fogadják el. Kiürült a börtön. Eltűntek a rabok. Rengeteg szóbeszéd:

— Elvitték őket.

— Egy vasutas Indiján látta őket.

— Mese az egész, kivégezték mind!

Az őr nem mond semmit. Csak suttogva, zárt ajtók mögött mertek erről beszélni az emberek. Rendelet jelent meg: Mindenki köteles az utcai ablakba olvashatóan kiírni a házban lakók nevét. Aztán éjjel, ha mennek valakiért, csak megvilágítják a névsort, s látják, jó helyen járnak-e. Komisz suhancok tréfából be-bevilágítanak egy-egy ablakon, aztán jót röhögnek, a bentieket meg a frász kerülgeti a réműlettől.

Tizenhárom éves leszel. Szereted ezt a rokonod. Tanyai ember, de a katonaságnál telefonista volt, távírdász, ért valamit a technikához is, ami tanyai parasztnál még ritkaság; már

a háború előtt telepes rádiója van, sőt, mesélték róla, hogy a nagyobb krumpliban is beszerel valamilyen drótot, és zenét lehet nála hallgatni. Sajnálta, féltél is, mi történt vele. Aztán megtudjátok, hogy él, üzennek, hogy vigyétek tovább az ebédet. Véletlenül maradt életben, ő meg két társa. Borzalmas éjszaka. A pincéből fölvezetik őket egy irodába, felveszik személyi adataikat, levetkőztetik és szakadatlan verik őket, dróttal összekötik hátul a kezüket, majd összefűzik egyiket a másikkal. Állítólag a dobos meg a jegyző volt a legvadabb. (Ezek úgy képzelték, hogy majd úgy lesz minden, mint a régi Jugóban; mikor néhány hónap múlva látták, hogy nem megy, akkor elköltöztek.) Három tanyai rab egymás mellett. Egyik megérzi, hogy a harapófogó elvágja kezén a drótot, az örök nem veszik észre, részegek, kihajtják őket, vaksötét az utca, havas eső esik, eloldják egymást, és három meztelen ember fut, amerre lát, a vak éjszakában. Egy ismerőséhez menekül, rongyokat szed magára, kerítéseken mászik keresztül, a tyúkolban várja be a reggelt, majd agyonfagyva beszél a házba, azok rendőrért mennek. Ez jön, megáll a szoba ajtajában, ráfogja a puskát, és parancsol: „Menj ki!” Mit csináljon? Ha nem megy, azért lövi le. Ha indul, nekimegy a puskának, s azért lövi le. Néhány hónap múlva a bíró ezt mondta neki: megfogta a puskát. Mit tehetett? Visszakísérik a börtönbe. S a többiek? A város északi részén vasúti töltés, fölvezetett a hídra. Most katonák, hadifoglyok meg polgárok dolgoznak itt, pontonhíd épül s hozzá alacsonyabb töltés. A hídtól északra a folyó mentén hosszan lövészárók húzódik, a levették ásták, mikor még a város védésére számítottak. A hídepítők el-elkószálnak, odébb mennek vizelni, ez-az, s így döbbennek rá a szörnyű sejtelemre: egyiknek a keze feje, másiknak a lába maradt ki a betemetett lövészárokból.

Mi volt ez? Hogy nem tehettek utána nagybátyáddal semmit? Megint találgatások. Egy változat: egyesek szabad kezét, szabad bosszút, megtorlást követeltek, s talán három vagy négy órára meg is engedték ezt nekik.

Az aszfaltos utat most kockakövekből kirakott szakasz váltja fel, rázódik a kocsi, zajosabb, azt mondják, azért raknak le ilyen betéteket, hogy időnként fölrázza a sofőröket, nehogy elaludjanak.

Újra és újra, megint csak ezt kérdezed magadban: minek ezt az emléket bántani? Seb, hegedés, var. Ha megpiszkáljuk, újra kivérzik. Nehezebben gyógyul be. Ez alighanem így van. S az is, hogy ma már elég józannak kell lennünk ahhoz, hogy ezt megértsük. De azt is, hogy ezt ma már nem lehet, nem is kell az embernek magába fojtva hordani.

Mi történik a rokonoddal, mikor kijön?

Nagy kommunista lesz. A beszolgáltatás idején a legszélsőségesebb odaadással hajtja végre a felsőbb rendelkezéseket. Senkit sem kímél. Negyvenegyben, mikor látta azt a rablást, mentek be a szerb házakhoz, néhonnán még a szappant is elvitték, rettegés maradt a nemzetőrök mögött, otthon a gyerekeknek csak azt mondogatta: „Miért csinálják ezt? Mire való ez? Csak azért, mert azok szerbek?” Mintha csak érezte volna, hogy annak majd ő issza meg a levét. Mert így ő, aki akkor elítélte a garázdálkodást, ártatlanul ült néhány hónapot, s majdnem az életébe került. De amíg ült, kispukulálta, hogy ha most meghúzza magát, akkor azt csinálnak vele, amit akarnak. Eljárt hát a népfront-gyűlésekre, és amikor azok, akik börtönbe vették, a testvériségről szavaltak, akkor szót kért, hogy igen, de . . . Egykettőre ő lett a tanyaközpontban a bizottság elnöke. Agitál, gyűléseket szervez, beszédeket mond, önkéntes munkára küldi a gyerekeit. Mint elnök előszedi az adófizetők név-

jegyzékét, s jó nagy adót meg beszolgáltatási kötelezettséget ró ki azokra a szerbekre, akik őt börtönbe juttatták. Azok lázadoznak, szidják, ő nem teketóriázik, feljelenti őket, s le is ülnek egyenként öt-hat évet.

Ez persze már később történik, addigra már az oroszok is elvonulnak. Igaz, a ti utcátokban, közvetlenül a háború utáni napokban sem találkozol velük. Egyszer jönnek csak, házkutatást tartanak, fegyvert keresnek, de semmit sem bántanak. Aztán még egyszer jön valaki, egy öreg, talán ő is paraszt, ki tudja, mi mindenben esett keresztül, hány hozzátartozóját ölték le talán éppen a magyar katonák, csak egy zsák kukoricát szednek ki az apáddal a góréból, aztán csendben elbúcsúzik. Az öregapád nem bírja sokáig, nem jár a frontharcosokhoz, nincs egyenruhája, de negyvenegy után kiakasztott a falra egy nagy keretes képet, a régi Jugóban ezt nem volt szabad — őt látni a fényképen, lóháton, pödört bajusszal, kivont karddal a magyar huszárok egyenruhájában —, s most megint leakasztja. Összeroppannak az idegei. Látod a nagymama rémült arcát, ül az ebédnél, tányérjában aranyló húsleves, rezeg a keze, s ahogy fölemeli a kanalat, kicsorog belőle. Az Árpád utca sarkán, a szemközti oldalon az oroszok egyik osztagának, egységének parancsnoksága, itt a konyha is. Ugyanebben az utcában, negyedik ház, öreg vasutas házaspár, a konyhában ebédelnek, valaki bekiabál: „Viszik az ágyneműt!” Egy katona beugrott az ablakon, fölpakolt, s hátán a batyuval eliszkolt, az emberek utána, a parancsnokságról a lármára kijön egy tiszt, elkapja, kiabál rá, leszidja, lepofozza, letépi a kitüntetését, s valósággal beletapossa a katonát a kocsiút sarába. Az emberek csodálkozva nézik, mi történik.

Senki sem tudta lesz-e magyar iskola vagy sem. Télen a gimiben csak szerb tagozat nyílik. Azt is beszélük, hogy majd

két nyelven folyik a tanítás. A Tóparti utcában, a volt polgári helyén kell iratkozni. Régi osztályfőnököd is ott ül az asztalnál, megörülsz, mikor meglátod. Eszedbe jut — amíg várod, hogy sorra kerülj —, mit mondott az osztályfőnöki órákon a magyar hazafiságról: „A templomban, mikor a mise végén a magyar himnuszt énekelik, akkor feszes vigyázzban áll az ember, és meg nem moccan, ha légy száll is az orrára.” Most csak szerbül hajlandó vagy mer beszélni. Félti az állását? „Hogy akarsz, fiam, beiratkozni, ha nem tudsz szerbül?” Szó nélkül kifordulsz a teremből, hazamész. A gimnázium épületében kórház, az állomásról hosszú kocsisorok, parasztszekerek hordják be a sebesülteket. Egymás után érkeznek a frontról a vonatok. Nézed, ahogy hordágyon kiemelik a sebesülteket a tehervagonokból, s behelyezik őket a szalmával bélelt kocsiderékba. A gimi előtt benézel egy kocsiba. Talán tizennégy éves gyerek fekszik a szalmában, egyik lába levágva, feje bekötve, a kötést átveri a vér. Egy-két évvel lehet idősebb nálad. Ezek a partizánok. Hol állsz te, mibe kapaszkodj? Neki vágták le a lábát, s te kapkodsz mankó után. Néhány diáktársad elment a leventékkel.

Zűr a fejedben. Ellentétes előjelű élmények keverednek benne. Még az ősszel csónakon átmentek a folyón, fúj a szél, hullámoz a víz, sokan mennek így át szüretelni a birtokra. A munkáért pénz helyett szőlőt kapnak, nagy ruháskosarakkal hozzák haza. Ti is nekivágtok, néhányan szomszédok, de nem kedvez a szerencse. Álltok a töltésen, nézitek, merre induljatok. Félve látod, nagyon határozott léptekkel feléd tart egy polgári ruhás, puskás, mord ember. Lekapja fejedről a sötétkék gimista sapkát, kettészakítja és bedobja a vízbe, nem is mersz utánanézni: „Ez nem Magyarország, hanem Szerbia!” Ez az első találkozásod egy fegyveres partizánnal. Most már meg tudod érteni, magyarázni is — talán apját, gyermekét vagy

feleségét ölték meg a háborúban —, akkor borzasztó volt, s alig vártad, épségben visszajöhess a folyón, ez viszont nehezen ment, csak két csónak közlekedett, rengetegen vártak sorukra, hideg szél fújt, sorba kellett állni, sapka nélkül vacogva, dideregve.

A sofőr fölenged, egyre többször fordul feléd, veled egyidős lehet, kitűnik, hogy ő is magyar, a munkájáról beszél meg a gyerekeiről, két fia van, még kicsik, de már élnek-halnak a motorért. Előbb figyelmesen hallgatod — két fiú, most siet haza hozzájuk, neked egy se, nem is lesz —, aztán el-elkalandozik a képzeleted. Legjobb lenne elválni, de minél előbb. A fölüljáró másik feléről erős fénnel nagy hűtőkocsi tűnik fel, megvilágítja a sofőrfülkét, csak egy pillanatig, aztán mind a ketten rövidre veszik a fényt.

— Hol volt negyvennégyben? — fordulsz hozzá, félbeszakítva, minden bevezető nélkül.

— Kinn a tanyán, hát gyerek voltam.

Most megint hosszú fényt ad, aztán leveszi, egészen megszűröl két gyöngé fénypont, szembejön valaki. Jobb kezét homlokához emeli, föltolja micisapkáját, megvakarja a fejét.

— Miért kérdezi?

Nem messze elöttetek egy macska szalad át az úttesten, a közepén megáll, felétek fordítja fejét, csillognak a szemei, aztán meglapulva továbbbiszol.

— Csak úgy, eszembe jutott valami.

A gyerek horkol a hátsó ülésen. Meg akartad még kérdezni, veszett-e oda valakije a háború alatt, de csak legyintettél magadban. Beérkeztetek egy faluba. Az első, jobb kéz felőli ház előtt két kutya szaglászta egymást.

A falu gyéren megvilágított főutcáján percek alatt átfut a kocsi. Szótlanság. Megint egy vereség. Érdemes-e erre gondolni egyáltalán? Élni kell, dolgozni, sokat keresni, annyi lehetőség kínálkozik az élvezetre. A kesergés sehova se vezet. Micsoda helyzetek voltak! Felszabadítás, vége a háborúnak, végtelen öröm. De volt olyan is, akit hiába vártak vissza. Az elhurcolt zsidók összehordott holmiját a zsidótemplomból most szétosztják a visszatérő telepéseknek. Drága, finom bútorok, kelmék is vannak itt, s a bizottság tagjai egy-egy kocsival, a javából, saját lakásukra küldenek. Senki sem ellenőrzi, senkit sem vonnak felelősségre. Forradalmi erkölcs? Francia jakobinusok!

Államosítás. Földreform. Négy malom a városban. A legkorszerűbbet leszerelik s elviszik valahova délre, ahol sosem terem, a hegyek között, búza.

Húsz éve. Most a sofőrtől akartál kérdezni valamit, de megdöntad, talán elhamarkodott lett volna. Alig ismeritek egymást. De húsz évig. Nagybátyádnak arról a tragikus éjszakájáról senkinek, barátaidnak sem mertél beszélni. Pedig szabadon beszélni, a vélt igazságot félelem nélkül elmondani, ez egyik alapfeltétele annak, hogy nevéhez méltó lehessen az ember. S te ezt visszafojtottad magadba, a félelem fojtotta beléd

a szót. Hallgatólagos alku, nem szólsz, és akkor nem bántanak. Általában megvetik azt az embert, aki eladja magát. Te is. Most itt az alkalom. Még talán tíz perc, s megérkeztek. Holnap ezt is el fogod mondani, s a többit is, ami miatt idejuttottál. Meg kell, hogy értsenek.

Meleg van. Megtágítod a nyakkendőd. Gumitalpú cipődben izzad a lábad. Öledben az elázott, nehéz télikabát. Most már kibírod akárhogy is. Holnap ilyenkorra túl leszel mindenen. Elteltél benzinszaggal, mindened átítatta, s már nem is érzed.

A nagyutca macskaköveit már a magyarok felszedték, az új utat azonban már nem fejezhették be, most rohammunkában dolgoznak itt, idejár az apád is, s itt állsz elé egy kora tavaszi délelőtt, apró szemű eső szitál, hogy megkérdezd, mi legyen veled, beiratkozz-e az iskolába vagy se.

Mindent összebeszéltek akkor az emberek. Azt is, hogy így akarják a magyar gyerekeket összeszedni, hogy aztán elviigyék őket az oroszok. Nem hittél ennek a mesének? A gimnázium második osztályát kell folytatnod, fázósan állsz az apád előtt, s eszedbe jut, az aratás mindig milyen nehezedre esett. Az apád nem mondta azt se, hogy menj, azt se, hogy maradj. Hallod a hangját, látod, ahogy áll egy homokrakás előtt, lapátjára támaszkodva a reménytelen borongásban, s csak ennyit mond: „Nem bánom fiam, ahogy gondold.” Elindulsz az iskola felé. Tizenöt perc. Locspocs. Fázol. Félsz. Talán háromhónapos az a tanév. Még tart a háború is. Megalakul a Petőfi-brigád. Munkaszolgálatosok.

Az algimi négy osztálya szinte észrevétlenül múlik el, az iskolában mintha semmi sem történt volna. Legnagyobb élményed talán a vonat volt. Tizenöt éves korodban utazol először. Osztálytársaidnak nem mered bevallani, szégyellnéd, hogy eddig csak a teherkocsikra léphettél fel nyáron, amikor a dinnyét

adtatok át, az öreganyád akkor is nagyon félt, nehogy elinduljon a vonat, s leess róla, ha mindjárt mozdony nélkül, magánosan állt is ott a vagon; máskor a kukoricaföldekről nézted a száguldó kocsikat, pöfékelő fekete mozdonyokat.

Az első hegyek. A fővárosban az éjszaka egy iskolában, padokon alszotok, pokrócokban. Szarajevóban is egy Miljacka-parti iskolában. Dubrovnikban kinn Lapadon, egy elhagyott villában. Találkozás egy magyarországi küldöttséggel, nem messze aknamező, főleg a hátizsákból kosztoltok. Néhányan étteremben is esznek, te még sosem voltál, azt sem tudod, hogy is kell oda bemenni. Néhányan esténként nagyon beszívnek, egyik fiú szerelmi bánatában leugrik az erkélyről, a másik a szoba kövén hanyatt fekvé kihányja a vacsoráját.

Az egész gimnáziumon észrevétlenül csúszol át. Megúsztat szerencsésen. Nyolcadikban, az utolsó órán, az osztályfőnök mindegyik diákjáról véleményt mond, mikor hozzád ér, az utolsó előtti padban ülsz, megátalkodva néz rád, öt-hat évig tanított, s mégis kénytelen bevallani: „Rólad képtelen vagyok bármit is mondani.”

Önmagadban élted át a világot. Így születted, ilyennek formáltak a körülmények? Húsz év távlatából is emlékszel, hogy nézel szótlánul egy lány után — dús haja, erős melle, egyenes tartása volt —, látod, ahogy reggel frissen kijön a lapadi villából, s megy föl az útra vezető lépcsőn. Tíz év múlt el a lapadi reggelek után, mire megsimogathattad a haját.

Nagyobb társasággal a hegyekben kiránduláson. Giccses, de nem tehetsz róla, virágzanak a gyümölcsfák. Ebéd után ketten elmentek ivóvizet keresni. Először jártok a sűrű bozót között vezető serpentinén. Hogy kellene visszatalálni? Megálltok. Hány pillanatig néztek szótlánul egymásra, s aztán valóban

lehetséges lenne, hogy pusztá nézéssel, egymás szeméből megértse két ember egymás gondolatát?

Vannak pillanatok, amelyeket sosem tudunk megfejteni.

Gyorsan peregnek a percek. A főváros fényei. Máris a hídon gördülnek a kerekek. A gázgyárnál a sofőr lefékez. Ő itt jobbra fordul, viszi a garázsba a kocsit. Fizetsz, aztán kiszállsz, és megindulsz gyalog hazafelé.

Elállt az eső, hajnali kettő, ilyenkor a fővárosi utcák is néptelenek, csak néha suhan el melletted egy kései taxi, hangtalan, ragyogó diplomatakocsi. A sugárút ragyog a fényben. A főpostánál balra fordulsz, elhagyod a képviselőház tömör épületét, egy önkiszolgáló kivilágított kirakatában vásári limlom. Szemközti ház, első emeleti erkélyes ablak. Hajnali kettőkor Mira még nem alszik?

Hátrébb lépsz, felnézel, de csak a csillár egy részét tudod szemügyre venni. Átmegy a túloldalra, az utcai kapu zárva, különben is ilyenkor nem illene. Visszafordulsz, a postáról felhívod telefonon.

— Te jó ég, mit csinál ilyen későn?

Minden bevezető és magyarázat nélkül úgy hathatott ez a kérdés, mintha fél téglát dobtál volna be az ablakon.

Meglepődsz, alig ismered meg a hangját, ennyire eltorzítja a telefon? Mintha egészen hamis lenne. Vagy te vagy az. Egy nagy hazugság. Önámítás az egész. Készülsz a holnapi reggelre, előre átgondolod, mit fogsz majd mondani, nehogy elszóld magad és kiderüljön az igazság. Megint szeretnéd elhallgatni, ami kellemetlen és veszélyes. Tudod, hogy akkor fölösleges az igyekezet, akkor jobb el sem kezdeni. Annak a tragikus éjszakának az emléke üldöz, s a razzia, a jég alá csúsztatott emberek ezrei? Sokkal, sokkal később hallottál róla, tudomásul

vetted, megállapítottad, hogy szörnyű volt, de még csak meg sem rázkódtál.

Nem lehet az igazsággal telefonon beszélni, eltorzul a hangja. Szembe kell nézni vele. Letelt a három perc, az automata megszakította a vonalat.

— Adj egy aszpirint! — mondtad már az előszobában. Tudtad, hogy nála mindig egész patika van fájdalomcsillapítóból és altatóporokból.

